

№2 2021

інформаційно-аналітичний

БЮЛЕТЕНЬ

Аналітична доповідь

АФГАНІСТАН ПІД ВЛАДОЮ ТАЛІБІВ: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА
ім. А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

Аналітична доповідь «Афганістан під владою талібів: виклики та загрози»

*Є. В. Гобова, С. І. Данилов,
В. О. Кіктенко, Д. Марков,
І. М. Семиволос, Ю. С. Філь*

Бюлетень Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського публікує аналітичні статті та коментарі, присвячені актуальним проблемам політичного та соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу та Північної Африки, Центральної Азії, Східної, Південної та Південно-Східної Азії. Розглядаються питання зовнішньої та внутрішньої політики, становлення правової держави та громадянського суспільства, демократизації та демократичного транзиту, модернізації тощо. Особлива увага приділяється вивченню цієї групи країн у глобальному та регіональному вимірах, а також прогнозуванню їхнього можливого впливу на міжнародне становище України, її безпеку та економічний добробут.

	Вступ	3
	Розділ І. Афганістан: виклики та загрози при талібах	4
	Розділ ІІ. Регіональний вимір сучасної Афганської кризи	10
	1. Центральна Азія	10
	2. Індія	13
	3. Пакистан	15
	4. Китай	18
	Висновки, прогнози та рекомендації	23

Вступ

Вивід військ США та міжнародної коаліції з Афганістану протягом 2020–2021 рр. та прихід до влади в цій країні ісламістського радикального руху Талібан спричинили нову геополітичну кризу в регіоні, яка торкнулася Китаю, Індії, Пакистану, країн Центральної Азії та Близького Сходу.

Талібан унаслідок тріумфального тижневого наступу в серпні цього року захопив владу і вже три місяці контролює Афганістан. Ці три місяці позначилися зусиллями з опанування ситуації, активною комунікацією з міжнародними партнерами щодо визнання нової влади і спробами налаштувати залишки державного апарату під уявлення лідерів Талібану. Однак досі одне з базових питань залишається без відповіді – не визначено конституційні засади існування Ісламського Емірату Афганістан. Лідери Талібану уникають цього питання і не розпочали розбудову інституцій, здатних забезпечити міні-

мальний рівень безпеки й добробуту (чи виживання) для приблизно 35 мільйонів громадян.

Для Талібану ситуація ускладнюється тим, що вони де-факто повстанське революційне угруповання, яке плекало свою антисистемність і архаїчність як важливу складову привабливого для рядових бійців образу. Запровадження модерних державних інститутів не тільки є не притаманним його ідеології, але може сприйматися як зрада з боку частини прихильників і бійців. Попереднього разу, у 1996–2001 рр., Талібан керував країною згідно зі своїми племінними уявленнями. Але в середині 1990-х рр. Талібан прийшов на руїни держави моджахедів, якої, фактично, теж не існувало, і особливої різниці ніхто не помітив. Також у 1990-х рр. «емір ІЕА» мулла Омар не був настільки зацікавленим у міжнародному визнанні. У той період Талібан встановив диктатуру, що, втім, дала порівняно з попереднім періодом більше безпеки і визначеності.

Розділ I

Афганістан: виклики та загрози при талібах

Перший прихід Талібану до влади не викликав особливого занепокоєння і уваги з боку світових центрів сили. У середині 1990-х рр. Талібан розглядався як суто локальна сила, і Афганістан не сприймався загрозою безпеці (можливо, за виключенням Пакистану й Узбекистану) ані в регіоні, ані у світі. Відтоді населення Афганістану збільшилося майже вдвічі, джихадистські рухи продемонстрували здатність вести глобальну війну, а в сусідньому Пакистані понад десять років тривала кривава терористична війна з пакистанськими талібами, які вчилися в тих самих деобандійських медресе. Повстання радикальних джихадистських мілітарних пуштунських рухів, споріднених з Талібаном, стало випробуванням на міцність для Пакистанської держави. Це протистояння завершилося в 2014 р. повномасштабною армійською кампанією в провінціях, де проживає пуштунська меншина. Розвиток глобальних комунікацій спростив міграційні потоки і, як наслідок, значно підвищив територіальну мобільність афганців, що призводить, зокрема, до постійної кризи з біженцями на афгано-іранському кордоні. Нова роль Ісламської Республіки Іран – як глобального захисника різноманітних шіїтських меншин, які виступають і як клієнти, і як успішні інструменти Тегерану в регіональній експансіоністській політиці, не дозволяє Ірану залишати без відповіді секторіальне насильство супротив хазарейців Афганістану. Така зміна регіонального і глобального порядку денного ставить нинішнє керівництво Талібану в кардинально інше становище, ніж було в середині 1990-х рр. І змушує шукати

відповіді на питання, які в той період навіть не піднімалися.

Тепер, під тиском міжнародних партнерів, окремі спікери Талібану обережно допускають можливість повернення до конституції короля Загір-шаха, який правив Афганістаном з 1933 по 1973 рік. Однак тема державного будівництва настільки далека для очільників Ісламського Емірату, що жодного документа, який би вніс ясність у це питання, не опубліковано. Таліби не вірять у розподіл влади і в необхідність існування незалежних інститутів. В їх картині світу переможці мають ділитися владою та дотримуватися вигаданих кимось правил. Лідерська група воліє самостійно приймати закони, їх тлумачити і втілювати. Про вибори до якогось представницького органу талібам говорять в Ісламабаді, Тегерані та інших столицях, з якими підтримується вимушена комунікація. Поки що Талібан просто наповнює державні органи виконавчої влади, отримані в спадок від попереднього режиму, політичними призначеннями. Так, Міністерство юстиції опублікувало вимоги до найму працівників: релігійна освіта, лояльність до Ісламського Емірату, чесність, участь у джихаді останні 20 років і лише потім – наявність кваліфікації. Співробітникам колишніх урядових структур працювати в цьому міністерстві та його провінційних відділеннях заборонено. Ситуація в інших міністерствах трохи інакша, і, наприклад, Мінфін намагався зберегти старі кадри, проте не уникнув політичних призначень на всі ключові посади. Виконавча влада складається переважно

з улемів – релігійних авторитетів, які не мають досвіду управління, але мають досвід ведення партизанської війни. Наприклад, аеропорт Кандагару очолив син визначного командира Талібану, який узагалі не має освіти, але належить до правильного племені.

Судова система не спирається на кодифіковані тексти. Рішення шариатських судів, якщо вони взагалі виносяться, мають вибірковий характер, і трактування положень шариату залежать від примх судді. Судова влада в нинішньому вигляді навряд чи може оцінити принципи публічного, комерційного чи адміністративного законодавства. Право вершити суд часто беруть на себе рядові бійці на місці злочину, не відволікаючись на процедури. Ситуація з дотриманням елементарної законності така, що лідери Талібану змушені постійно виступати із закликами до бійців не порушувати приватного життя людей, не перевіряти зовнішнього вигляду та не міряти борід, не перевіряти телефонів і не проводити обшуків у помешканнях.

Вимога від усіх міжнародних гравців інклюзивного уряду – це насправді не про присутність жінок чи національних меншин в уряді. Інклюзивність – це евфемізм призначення фахових управлінців не з талібів, а з технократів на посади, які потребують відповідної кваліфікації. Звісно, у Тегерані, Ісламабаді та інших столицях є додаткові критерії фаховості – лояльність до їхніх інтересів. Афганістан розглядається як джерело безпекових викликів, звідки нестабільність може експортуватися до всіх країн-сусідів. Тривала стабільність Афганістану забезпечується не тільки і не так апаратом насильства, з чим Талібан якось дає раду, як спромогою прогнати численне населення, забезпечити функціонування базової інфраструктури, не допустити суспільного колапсу та, як наслідок, виникнення неконтрольованих альтернатив, схожих на Ісламську державу. Наступні пів року будуть тяжким випробуванням для влади Талібану: за прогнозами, голод і фізичне виживання стануть проблемою для багатьох афганців, особливо у великих містах та серед переселенців. А в останньому звіті ООН прогнозується колапс банківської системи країни в найближчі 3–6 місяців.

Опір лідерів Талібану модернізації має й раціональне пояснення. Боєздатність радикального руху забезпечують 60–100 тисяч рядових бійців, переважно молодих людей, які ніколи не вчилися й нічим, крім війни, не займалися все своє життя. Більшість їх індоктриновані джихадистським ісламом, і найменші відхилення від

вигаданої норми сприймають як зраду. Пропаганда з боку Ісламської держави Іраку та Леванту (далі – ІДІЛ) спрямована насамперед на цих рядових членів, яким дохідливо пояснюють, що лідери їх зрадили.

Спостерігачі оцінюють, що загалом безпека на шляхах сполучення та в більшості міст країни з приходом до влади талібів поліпшилася, однак на окремих ділянках ситуація погіршується. У східній провінції Нангархар щодня трапляються два-три випадки обезголовлення, й ІДІЛ має змогу щотижня нападати на підрозділи талібів не тільки в столиці провінції Джалалабаді, а й в інших містах. Без великих терактів, таких як підрив мечеті в Кандагарі, за тиждень гине від 10 до 20 людей. За дуже приблизними підрахунками, за половину цих смертей відповідає Ісламська держава. Решта – жертви талібів або кримінальних інцидентів. Незважаючи на обіцяну амністію урядникам і силовикам попереднього режиму, по всій країні тривають акти помсти з боку рядових бійців Талібану колишнім співробітникам сил безпеки, місцевих адміністрацій та публічним особам, які виступали проти Талібану. Є свідчення, що помста спричиняє й зворотний ефект, – колишні офіцери спецпризначення можуть приєднуватися до ІДІЛ як до безпечнішої альтернативи. Цей процес не став масовим, але ІДІЛ демонструє себе як єдину дійову альтернативу. Рух опору під проводом Масуда не став центром кристалізації невдоволених: таліби продемонстрували незвичну гнучкість у регіональних питаннях і загалом виконали обіцянку не порушувати місцевого порядку в непуштунських регіонах. Ісламська держава веде активну пропагандистську війну і позначає свою присутність через напади саме на підрозділи талібів та шиїтські мечеті. Її мета – втриматися до настання кризи, щоб перехопити рядових бійців і максимально збільшити хаос. В умовах посилення контролю за міжнародними поїздками ІД може розраховувати переважно на місцеве населення, але проти ІДІЛ грає втома афганців від війни та недовіра до племінних вождів: в Іраку ставка тодішнього еміра ІДІЛ аль-Багдаді на домовленості з племенами виявилася нетривкою. Аль-Каїда вітала перемогу талібів як своїх давніх союзників і партнерів. Афганістан залишається надійним прихистком для послідовників Бін Ладена, а не перша, але й не друга людина серед талібів – міністр внутрішніх справ і лідер «мережі Хаккані» Сіраджуддін (Сірадж) Хаккані – однаково інтегрований зі своєю мережею як у лідерську

групу талібів, так і в аль-Каїду. Однак цього тижня Айман аз-Завахірі, нинішній духовний батько аль-Каїди, виступив із промовою, у якій назвав ООН ворожою організацією, що легітимізує Ізраїль та втручається в ісламське право. Так, Завахірі в непрямий спосіб зайшов у полеміку з талібами щодо їхнього бажання отримати міжнародне визнання та місце в ООН.

Можливо, цією заявою лідер аль-Каїди взяв участь у боротьбі верхівки Талібану за розподіл влади. Керівництво Талібану складається з різних груп, які поки що здатні узгоджувати інтереси. Сірадж Хаккані та його люди взяли під контроль Кабул, він перетворює Міністерство внутрішніх справ на «суперміністерство», через яке хоче контролювати кордони, аеропорти, паспорти, губернаторів провінцій і керівників поліції. Йому підпорядковуються сили безпеки та розвідка. Пакистан доклав значних зусиль, щоб Хаккані, який не знятий із розшуку в США, зміг стати «суперміністром». Натомість Міністерство оборони перетворюється на другорядний орган. На думку талібів, оскільки вони не воюють з іншою країною, їм не потрібна сильна армія – лише 60–70 тисяч, аби знайти місце для своїх солдатів та командирів корпусів. Така собі соціальна служба і спосіб забезпечити зайнятість. Однак зазначена конфігурація посилює напруженість між фракціями.

За двадцять років окупації Афганістан дуже змінився. У країні діяла корумпована, неефективна, але держава з усіма модерними атрибутами. Ця держава жила в борг за рахунок західної коаліції. У нових умовах редукція держави неминуча, питання лише в тому, на якому рівні, якими інструментами і якими зусиллями талібам вдасться стабілізувати ситуацію. Прикметно, що в Москві, Тегерані, Ісламабаді та Пекіні дедалі менше радості від виходу американських військ і дедалі більше публічного занепокоєння розвитком подій: таліби виявилися доволі складними переговорниками. Вихід із кризи закріпить за тією групою талібів, яка візьме на себе відповідальність, лідируючі позиції на тривалу перспективу. За відсутності харизматичних трибунів, таких як батько-засновник мулла Омар, ця місія, найімовірніше, дістанеться очільникові силового блоку, який, здається, найменше переймається інституційним розвитком.

Афганістан перебуває в дуже складному економічному становищі. Одним з інструментів уникнення економічного колапсу урядовці Талібану бачать у розмороженні резервів Національного банку Афганістану розміром 9,5 млрд дол.,

які заблоковані в США. Який курс оберуть західні країни щодо захопленого Афганістану і, зокрема, нового уряду, сформованого талібами? Частина країн, зокрема Франція та Чехія, вже висловилися категорично – визнання та будь-яка співпраця з таким урядом неприйнятні. Натомість глава дипломатії ЄС Жозеп Боррель налаштований не так категорично. За його словами, ЄС не має альтернативи веденню переговорів із новими керівниками Афганістану з руху Талібан. По суті, західні країни зупинилися перед вибором: які аргументи вважати пріоритетними. Політичні аргументи підказують відмовити у визнанні – влада Талібану не пішла на декларовані поступки, а сформований уряд жодним чином не є інклюзивним. Натомість існують і гуманітарні аргументи – без масштабної допомоги країна вже скочується в колапс, що може стати найбільшою гуманітарною катастрофою в історії регіону.

На початку вересня лідери Талібану оголосили склад свого уряду. Цей уряд викликав критику міжнародних спостерігачів, які наголошували на необхідності формування так званого інклюзивного уряду, який би враховував етнічну і конфесійну розмаїтість населення Афганістану, а також включав би жінок. Слово «інклюзивність» тут виступає радше як евфемізм до залучення колишніх високопосадовців декількох минулих адміністрацій Афганістану. Такі урядовці мають забезпечити хоча б позірну тяглість влади і стати запобіжником від ворожої до меншин внутрішньої політики. Інклюзивність в очах багатьох зовнішніх гравців виступає ілюзорним запобіжником від внутрішньої дестабілізації, наслідком якої стануть безпекові виклики для країн-сусідів і всього регіону.

Колишній урядовець Абдулла Абдулла чи експрезидент Хамід Карзай наче допоможуть урівноважити лідерів клану Хаккані, які мають репутацію терористів, а також зможуть говорити зрозумілою для міжнародних партнерів мовою. Крім того, у зовнішніх спостерігачів викликають сумніви управлінські якості лідерів Талібану та їхня спроможність керувати державою, а не військовим угрупованням. Посилена увага до безпекових викликів цілком зрозуміла. Афганістан усіма без винятку сусідами розглядається тільки як потенційне джерело проблем – і з огляду на попередній досвід, і з розуміння того, чим є Талібан. Поки в центрі уваги – питання, чи почнуть таліби сплановану чи вимушену експансію до сусідніх країн або чи стане Афганістан місцем базування терористичних рухів з глобальним

порядком денним, країна стоїть на межі економічного колапсу і гуманітарної катастрофи. Талібан декларує готовність обміняти відмову від участі в глобальному терорі на визнання. Але чи залишений у спокої і визнаний новий уряд, не важливо, у якому складі, є хоч якоюсь гарантією того, що Афганістан взагалі буде існувати за якийсь час?

Афганістан вже зіткнувся з надзвичайною гуманітарною ситуацією – понад половини всього населення потребує допомоги, третина недоїдає, а половина всіх дітей до п'яти років страждає від серйозного недоїдання. Припинення міжнародної допомоги посилює проблеми слабкої та недиверсифікованої економіки, неспроможної навіть забезпечувати оплату поточного рівня імпорту та державних послуг. За підрахунками Світового банку, гранти Афганістану від міжнародних донорів складали \$8,5 млрд на рік, або фантастичні 43 % ВВП. Ці кошти покривали 75 % державних витрат, 50 % видатків бюджету та близько 90 % витрат на безпеку. Падіння економіки вже спричинило масові звільнення, різке падіння доступу до послуг та помітне зниження доходів домогосподарств.

Особливо сильно постраждають міста, які інтенсивно зростали останні 20 років. З 2001 р. Афганістан є екстремальним прикладом того, що економісти називають «країною-рантьє», тобто країною, економіка та державні витрати якої залежать від незаробленого зовнішнього доходу або ренти. Вплив такої масштабної міжнародної допомоги багато в чому виявився шкідливим. Незароблені кошти спотворювали структуру економіки Афганістану, переоцінили національну валюту афгані, що зробило експорт нерентабельним, натомість штучно здешевило імпорт, що призвело до пригнічення внутрішнього виробництва.

Згідно з аналізом Світового банку, імпорт Афганістану становить 45 % ВВП, тоді як експорт – лише 7%. Більше того, Афганістан імпортує критичні товари – 77 % електроенергії, а також переважну частину палива, одягу, ліків, товарів для дому, добрив, насіння та продуктів харчування, включаючи базові – від 20 до 40 % пшениці та 27 % рису. До 15 серпня цього року торговельний дефіцит компенсували гроші іноземної допомоги. Донорське фінансування бюджету забезпечувало виплату заробітної плати державним службовцям і бюджетникам – викладачам, лікарям, а також водіям, охоронцям та навіть прибиральницям.

Припинення іноземної допомоги спричинить масові звільнення, різке скорочення доступу до послуг та різке зниження доходів людей. Згідно з аналізом Світового банку, у колишньому уряді працювало близько 420 тисяч державних службовців. Донори також припинили оплачувати заробітну плату близько 300 тисяч співробітників армії і спецслужб. В одному з нещодавніх досліджень йшлося, що в 1990-х рр., коли таліби вперше прийшли до влади, міське населення Афганістану могло краще пережити крах економіки, ніж зараз. Тоді державні службовці в Кабулі отримували мінімальну зарплату, але мали земельні ділянки за містом або стійкі родинні стосунки із сільськими родичами, що допомогло їм вижити.

Не варто також забувати і про виклики пандемії COVID-19. Розроблений попередньою владою план вакцинації проти COVID-19 передбачав створення мережі зберігання вакцини (холодильних камер), яка потребує імпортного палива та електроенергії, постачання яких зараз перебуває під загрозою. Пандемія ще не закінчилася, а в 2021 р. в Афганістані відбулася одна з найгірших посух за останні десятиліття, і це вже друга посуха за останні три роки. Як наслідок, ООН від початку цього року звертається із закликом зібрати кошти на підтримку половини населення – 18 мільйонів людей, вказуючи на те, що кожен третій афганець вже недоїдає, а половина всіх дітей до п'яти років страждає від недоїдання. На цьому фоні Талібан розпочав свій наступ навесні 2021 р. з рекордною кількістю жертв серед цивільного населення, загиблих та поранених учасників бойових дій. На відміну від триумфального серпневого наступу Талібану, ще весною в багатьох районах країни точилися запеклі бої. За даними ООН, наступ талібів спричинив втечу понад 550 тис. людей з початку року. У районах, де весною відбувалися інтенсивні бої, не зібрано врожай, зруйновані житлові будинки та інфраструктура. Цьогорічні бої змусили багатьох афганців опинитися на межі виживання, особливо в областях, які нещодавно перейшли під контроль талібів. На цих територіях таліби впровадили своє оподаткування, зокрема конфіскували харчі для бійців. Економіка Афганістану перебувала в кризі ще до захоплення влади Талібаном, який вже скоро демобілізує значну частину своїх бійців, і вони шукатимуть собі роботу на ринку, який вже зазнав колапсу. Ринок опію рентабельний для мілітарної групи, але не спроможний прогодувати державу. Після захоплення Кабула понад сто тисяч афганців були евакуйовані на Захід. Освічені еліти, які керували багатьма спеціалізованими сферами державної

політики та управління, втекли, і замінити цих фахівців в осяжному майбутньому неможливо.

Ситуація за багатьма напрямками критична для Талібану. Наразі на перші контакти з цим урядом пішли і США, і ЄС. На кінець 2021 р. жодного прориву не відбулося – єдине, на що наразі може розраховувати нова афганська влада, то це на західну гуманітарну допомогу. Проте існує фактор, який змушує Захід, принаймні Сполучені Штати, шукати можливості для взаємодії з колишнім ворогом. Йдеться про зростання загроз з боку ІДІЛ. Тактику західних урядів можна окреслити формулою – ані визнавати, ані ігнорувати. Саме такою поступово стає ситуація навколо фактичного уряду Афганістану. Попри очікування Талібану, міжнародного визнання сформованого ними уряду так і не відбулося. Замість цього складається враження, що в зацікавлених сторін є бажання дати талібам невизначений випробувальний термін. Навіть Катар, політичний спонсор Талібану, говорить про важливість взаємодії і натякає на вторинність і неважливість визнання, а військовий союзник Пакистан щодо нової влади здійснює явно дискримінаційні заходи, обмежуючи життєво важливий рух товарів і людей через кордон, і проголошує дражливі для талібів тези. Москва, яка публічно подавала себе як партнер Талібану, показово довго ігнорувала заклик з Кабулу вилучити організацію зі списку терористів.

Ситуація настільки дивовижна, що після серпневого тріумфального сходження і двох місяців у владі спікери Талібану зараз змушені виправдовуватися за захоплення Кабула, вкотре пояснюючи, що вони зробили це вимушено після неузгодженої втечі Гані та в умовах вакууму влади і безпеки в столиці, і що це було зроблено, зокрема, в інтересах міжнародних партнерів. Політика «взаємодії без визнання» стала особливо наочною в листопаді. Політична столиця Афганістану в цей час перемістилася до Дохи, де відбулася низка знакових переговорів. Так, у Катарі пройшли перші з часу виведення американських військ переговори між делегаціями США і Талібану. Афганська делегація намагалася добитися розблокування \$9,5 млрд резервів Нацбанку на тлі наближення економічного колапсу, натомість американці прагнули отримати більше гарантій щодо безпекових питань, визначеності щодо прав жінок і ширше – щодо політики нової влади в гуманітарній сфері і дотриманні прав людини.

Показовий момент: американську делегацію очолював заступник директора ЦРУ Девід Коен.

Як наслідок, сторони домовилися лише про продовження консультацій. Показово, що після цих переговорів спікер Талібану спростовував домовленості про спільну боротьбу з ІДІЛ. Єдиним позитивом цієї зустрічі стало те, що американська сторона запропонувала Афганістану гуманітарну допомогу. За схожим сценарієм відбулася зустріч «діючого міністра закордонних справ» Аміра Хана Муттакі з послами країн Європи. Європейці пообіцяли \$1,5 млрд гуманітарної допомоги, зокрема на виплату зарплат вчителям, медикам і, можливо, частині центральної бюрократії. Перед цим у Кабулі Муттакі приймав представників міжнародних організацій, а також послів і представників країн-сусідів, де обговорювалося надання ліків і продуктів харчування.

Чи можливе в осяжній перспективі визнання сформованої Талібаном влади? З одного боку, наразі таліби сприймаються як неприємна реальність, проте така, якій немає альтернативи і яку, відповідно, неможливо ігнорувати. Новий Північний альянс розפורшений у горах Гіндукушу і спроможний хіба на поодинокі акції. Більш того, надходить все більше свідчень того, що лідер спротиву Масуд-молодший не готувався до боротьби, зокрема тому, що проти війни виступили практично всі місцеві лідери. На знакових переговорах з талібами релігійні авторитети Панджшеру дійшли угоди, за якою долина визнає владу в Кабулі, натомість таліби не надсилають в Панджшер свої війська і не призначають свого губернатора. Масуд також домовлявся про квоту в уряді країни. І лише несподіваний наступ Талібану дозволив Масуду вийти з угоди і мобілізувати незначну частину своїх прихильників.

Отже, на зараз існує глобальний консенсус щодо того, що саме Талібан на найближчу перспективу керуватиме Афганістаном. Тож взаємодія з Талібаном неминуча. Питання лише в її підходах і масштабах. Також зрозуміло, що більшість урядів погоджуються, що допомогу слід продовжувати, щоб уникнути гуманітарної катастрофи. Однак масштаб і характер допомоги ставлять у залежність від виконання талібами низки умов. Ще один важливий фактор: хоча таліби ніколи не визнають цього публічно, але їм вже критично потрібна допомога в боротьбі проти Ісламської держави.

Дрібні поодинокі напади на податківців на ринках і патрулі на дорогах перемижувалися страшними кривавими терактами, на кшталт підриву шиїтської мечеті із сотнями жертв.

Таліби стикнулися з партизанською і терористичною тактикою, яку вони самі філігранно використовували в недалекому минулому. І як свідчить досвід самих талібів, нейтралізувати терористичну і партизанську війну не дорівнює формальному контролю над територією. Атаки ІДІЛ підривають владу Талібану зсередини і ставлять під сумнів його спроможність контролювати країну. Здатність ІДІЛ вести активну терористичну війну підживлює їхню глобальну мережу і унаочнює можливість поширення на сусідні країни. А разом посилюється небезпека перетікання рядових бійців Талібану до більш енергійної та успішної в їхніх очах групи. Бути рядовим талібом стало небезпечно, відповідно, рядові бійці втрачають дисципліну, а їхній страх множить невмотивоване насильство. У такій ситуації патрулі страчують невинних, керуючись самими лише чутками про належність жертв до ІДІЛ. Якщо таліби будуть не в стані приборкати ІДІЛ, Афганістан стане центром тяжіння для багатьох розкиданих по всьому світу джихадистів. Як свідчать регіональні оглядачі, більшість інтернаціональних ісламських груп із сирійського анклаву Ідліб, який не контролюється Асадом, вже зараз хотіли б перебратися до Афганістану. Узбецькі, уйгурські та чеченські загони, які зараз воюють у Сирії, мають різну історію взаємодії і ворожнечі з ІДІЛ чи Аль-Каїдою, але не раз виявляли гнучку лояль-

ність залежно від місцевих умов. Зараз бійцям цих підрозділів важко самостійно добиратися до Афганістану, але якщо ситуація буде змінюватися, їхня наполегливість може зрости.

Отже, обидві сторони – і Талібан, і американці – зацікавлені у співпраці, але обидві цього ніколи не визнають. Талібан публічно не визнає жодної допомоги США проти ІДІЛ, оскільки вся пропагандистська машина Талібану з першого дня подавала їх як законспірованих американських маріонеток, які підривають спільний фронт боротьби з окупантами. Аналогічним чином, у ЗМІ Ісламської держави талібів змальовували як посіпак американського імперіалізму, які обміняли джихад на розкішні апартаменти в Катарі під наглядом і охороною ЦРУ. Так само визнавати співпрацю з Талібаном не вигідно й Сполученим Штатам. Проте загрозою для США є саме ІДІЛ – одна з небагатьох джихадистських груп, яка ставить перед собою глобальні цілі і яка спроможна їх втілювати. У цих умовах взаємодія без визнання виглядає як єдина раціональна політика щодо фактичної влади в Кабулі. Багато чого з'ясується в зимові місяці, коли економічна криза, голод і поширення ІДІЛ будуть суворим краш-тестом для Талібану. Якщо режим зможе зберегти владу і продемонструвати спроможність контролювати ситуацію, тоді для лідерів Талібану відкриється нове вікно можливостей.

Розділ II

Регіональний вимір сучасної Афганської кризи

1. Центральна Азія

За декілька років до укладання угоди між урядом США і талібами в Досі в лютому 2020 р. було зрозуміло, що останні, у тій чи іншій формі, повернуться до влади в Афганістані. Про це свідчив, зокрема, і настрій у Вашингтоні, де адміністрації, як Обами, так і Трампа, ставили перед собою завдання завершити війну в цій країні. Для Центральної Азії, яка ще з часів Радянського Союзу була частиною логістичної інфраструктури, розвинутої в тому числі для ведення війни, наставали складні часи. Афганістан перетворився на джерело нестабільності.

Прихід США в 2001 р. у регіон поклав початок військовій присутності Вашингтону в центрі Євразії. Для цього потрібно було облаштувати бази підтримки в Центральній Азії, прокласти логістичні коридори через Пакистан, Чорне та Каспійське моря, Південний Кавказ та Східну Європу. Останні два десятиліття американська присутність стримувала афганських радикалів та зміцнювала авторитет влади в Кабулі. Драматичний вивід американських військ, який супроводжувався падінням Кабулу та втечею керівництва Афганістану, радикально змінив характер загроз та посилив відчуття небезпеки для усіх сусідів, але найбільшу тривогу демонструють країни Центральної Азії, які мають системні проблеми всередині своїх країн і переймаються з цілої низки безпекових обставин.

Власне, таких обставин декілька. Перш за все мова йде про афганських біженців, які тікають від влади Талібану, у тому числі і на територію центральноазійських країн, створюючи тиск на слабкі економіки та провокуючи міжетнічні конфлікти за обмежені ресурси. По-друге, це посилення активності транскордонних екстремістських угруповань на кшталт «Вілаят Хорасан», відгалуження терористичної організації ІДІЛ, які можуть перетворити територію Афганістану на базу для дестабілізації ситуації в Центральній Азії. До того ж, Афганістан залишається головним виробником наркотиків, звідки вони через Центральну Азію потрапляють до Росії, і шансів, що при уряді талібів ситуація зміниться, практично немає.

Разом з тим країни Центральної Азії, як, власне, і Росія, не мають ресурсів, причин або бажання для силового втручання в афганські справи. Цьому сприяє, зокрема, і «афганський синдром», набутий за часів радянської окупації цієї країни в 1979–1988 рр. Практично сформувався консенсус у розумінні того, що внутрішньополітична ситуація в Афганістані є справою самих афганців, а таліби, відповідно, не створюватимуть проблем до тих пір, доки не перетинатимуть афганських кордонів, не переховуватимуть міжнародних екстремістів та утримуються від участі в торгівлі наркотиками.

Біженці. Емігрантська криза 2015 р. в Європі, яка вибухнула незабаром після вступу Росії в громадянську війну в Сирії і початку масових бомбардувань територій, непідконтрольних

уряду в Дамаску, створила суттєві безпекові ризики для країн ЄС. Наслідками кризи стали посилення праворадикальних політичних сил, які збільшили свою присутність на політичному полі, зростання ксенофобії та радикалізму. Використання біженців стало одним з поширених елементів тиску для продавлювання бажаного політичного результату. Для прикладу можна навести ситуацію на кордоні Білорусі, Литви та Польщі, де самозваний президент Олександр Лукашенко намагається використати біженців з переважно іракського Курдистану для політичних торгів з країнами ЄС.

Стрімкий наступ талібів спричинив паніку серед населення та військових, які втратили мотивацію битися за режим президента Гані. Військові підрозділи афганської армії, яких готували для опору талібам, стрімко відступили на територію Узбекистану. На початковому етапі, у перший місяць після падіння Кабулу, було чимало негативних очікувань щодо біженців, але загалом ці побоювання не справдилися. Країни Центральної Азії, і насамперед Узбекистан, проводили політику жорсткого контролю за потоком біженців, і багатьом потенційним шукачам у притулку було відмовлено. Єдина країна, яка пообіцяла прийняти до 100 тис біженців, був Таджикистан. Втім, за оцінками міжнародних організацій, реальна кількість афганців, які перебувають у таборах біженців, становить від 10 до 15 тис. осіб. Таджикиська влада пояснює ситуацію тим, що в країні немає відповідної інфраструктури, яка може прийняти заявлену кількість біженців.

За оцінками ООН, кількість афганських біженців до кінця цього року може становити близько пів мільйона осіб. Втім, для Центральної Азії масштаб загроз, пов'язаних з ними, явно перебільшений. Масова еміграція з Афганістану триває вже не перший десяток років, і за цей час виникли сталі маршрути та чіткі уявлення про популярні серед афганців країни. Серед них Центральної Азії немає. Врешті-решт, у регіоні відсутній ринок праці, який міг би абсорбувати новоприбулих, немає соціальних програм та укорінених афганських діаспор. Більше того, під час попереднього етапу правління талібів країни Центральної Азії закрили свої кордони і відмовлялися їх відкривати навіть після прохання ООН

у 2001 році. Частіше афганці прямують до Пакистану та Ірану, а звідки вже намагаються потрапити в розвинуті країни. Для порівняння в Росії, за різними даними, мешкає від 50 до 150 тис. афганців, хоча більшість експертів вважають, що ці цифри сильно завищені¹. В Україні дані щодо афганців також різняться. Загалом кількість вихідців з Афганістану оцінюють в 5 тис. осіб, але більш ранішні джерела початку 2000-х років говорять про цифру в 25 тис.²

Безпека. Таліби зробили висновки із ситуації 90-х років і серед перших кроків взяли під контроль пункти переходу на півночі країни на кордоні з Таджикистаном та Узбекистаном, унеможлививши таким чином появу територій, непідконтрольних талібам на кшталт «Північного Альянсу» двадцятирічної давнини. Найскладніша ситуація виникла на кордоні з Таджикистаном, який має найдовший кордон 1300 км і захистити його найскладніше, оскільки велика частина його проходить горами. Контроль талібів над кордоном на півночі був важливий для недопущення постачання з Таджикистану військової допомоги руху опору. Позиція Таджикистану в цій ситуації унікальна – на відміну від своїх центральноазійських сусідів, які розпочали обережні контакти з новою афганською владою ще до захоплення Кабулу, Душанбе продовжує говорити про загрози, які несуть таліби, та не підтримує з ними жодних політичних контактів. Президент Таджикистану Емомалі Рахмон позиціонує себе захисником афганських таджиків і наполягає на формуванні інклюзивного уряду з представниками таджицької меншини³.

Втім, попри войовничий характер заяв в Душанбе та навіть при наявності руху опору в Панджшерській ущелині, важко собі уявити, що Таджикистан зможе організувати постачання зброї опонентам Талібану. А без регулярного постачання ззовні жодне антиталібське ополчення не встоїть. Тим більш, що намірів посилювати конфронтацію з Афганістаном Душанбе не демонструє. Більшість дослідників погоджується з тим, що націоналістична риторика таджицького президента спрямована скоріше всередину країни для посилення його позицій на тлі економічного занепаду та системної втоми від тридцятилітнього правління.

¹ <https://afghanistan.ru/doc/19990.html>

² Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль під час години запитань до уряду у вересні 2021 р. спростовував твердження про 5 тис. вихідців з Афганістану, що мешкають в Україні. Правда, кількість так і не назвав. Дані про 25 тис. скоріше оціночні судження активіста. <https://www.radiosvoboda.org/a/881540.html>

³ Рахмон стверджує, що таджики в Афганістані становлять близько 40 % всього населення, хоча більшість дослідників оцінює їхню кількість біля 20 %.

Загалом країни Центральної Азії виявилися готовими до такого перебігу подій, заздалегідь посиливши свої кордони та створивши координаційну раду для оперативного обміну інформацією в разі виникнення прямих загроз. Іншими словами, побоювання щодо крихкості авторитарних режимів, які можуть впасти під тиском талібів, знов таки виявилися сильно перебільшеними.

Сумнівними також залишаються тези про загрозу поширення в країнах Центральної Азії ідей радикального ісламізму. Талібан залишається національним проєктом, ісламістською версією пуштунського націоналізму і не має намірів діяти за межами афганських кордонів. Про це представники радикального ісламістського руху неодноразово заявляли під час переговорів зі своїми сусідами і, судячи з усього, готові дотримуватися своїх зобов'язань на тлі економічних негараздів та проблем з управлінням країною. Зараз вони потребують постачання електроенергії, продовольства, товарів першої необхідності і тому поводять себе вкрай обережно.

Звісно, загроза експорту ісламістської ідеології залишається на тлі відчуття несправедливості, характерного для центральноазійських режимів. Певні ознаки радикалізації настроїв присутні, але вони практично не пов'язані з подіями в Афганістані, а мають свою внутрішню природу. До того, центральноазійські режими залишаються доволі ефективними з точки зору застосування вибіркового державного насильства. Росія забезпечує їх авторитарними ноу-хау, які дозволяють успішно маніпулювати громадською думкою та утримувати ефективний контроль над соціальними мережами. Дві країни – Узбекистан та Казахстан – успішно завершили період транзиту влади, решта має всі шанси це зробити без особливих проблем для правлячих політичних еліт.

Загострення протистояння між «Вілаєту Хорасан» з Талібаном, де останній звинувачується в зраді та співпраці зі США, може стати дестабілізуючим чинником, враховуючи той факт, що бойові дії поширилися на всю країну, а осередки «Вілаєту Хорасан» існують практично в кожній афганській провінції. Сьогодні, правда, можливість перемоги прихильників всесвітнього халіфату в Афганістані безмежно мала, але опцію, що таліби будуть змушені з ними домовлятися, виключати не можна.

Окремим рядком проходить питання наркотрафіку та виробництва наркотиків. За різними оцінками від 40 до 60 відсотків надходжень до країни забезпечував експорт наркотиків⁴. В умовах посилення контролю за наркотрафіком на кордонах Ірану та Туреччини головний північний маршрут проходить через Центральну Азію. Попри запевнення талібів у протидії вирощуванню опійного маку, ці наміри мало схожі на правду. Врешті-решт, попри всі зусилля, які докладали США та союзники, плантації опійного маку були в усіх афганських провінціях, а відносне зменшення виробництва героїну, яке спостерігалось із середини десятих років, пов'язане скоріше із посухою, ерозією ґрунтів та хворобами рослин, ніж з успішною протидією.

Підсумки. Драматичні події середини серпня 2021 р. змінили політичний ландшафт центральної частини Євразії. Прихід до влади в Афганістані радикального ісламістського руху Талібан, евакуація американських військ та породжений цим хаос спричинили чимале занепокоєння сусідніх держав. Разом з тим події в Афганістані привернули увагу світу до Центральної Азії, повертаючи країнам цього регіону геополітичну вагу. На відміну від подій кінця 90-х років країни Центральної Азії виявилися готовими до такого сценарію. Облаштовані кордони та передислокація військ ближче до кордонів, проведення широкомасштабних навчань, активізація регіональної співпраці та посилення російської військової присутності – реакція на виникнення нової загрози.

Головним безпековим завданням очільники країн Центральної Азії бачать недопущення поширення радикальних впливів та обмеження Талібану кордонами Афганістану. Економічну співпрацю з талібами вони розглядають як елемент стримування. Разом з тим, на політичному рівні подальша співпраця та можливе визнання Ісламського Емірату Афганістан розглядається в разі виконання талібами умови формування інклюзивного уряду.

Більшість загроз для Центральної Азії – від біженців до поширення терористичної ісламістської ідеології – поки видаються значно перебільшеними. Втім, не виключено, що погіршення безпекової ситуації в Афганістані через протистояння між талібами та бойовиками всесвітнього халіфату, голод та руйнування інфраструк-

⁴ Станом на 2018 р. на долю Афганістану припадало 92 % світового ринку героїну: Аманбекова Ширин. Афганський наркотрафік і проблеми регіональної безпеки в Центральній Азії. Постсоветские исследования. 2019. Т. 2. № 3. С. 1103–1111.

тури, особливо у великих містах, спричинить нову хвилю біженців, у тому числі на північному напрямку.

2. Індія

Ще донедавна Індія була важливим економічним і політичним партнером Ісламської Республіки Афганістан (ІРА). Індійські компанії отримували підряди для реалізації масштабних інфраструктурних проєктів в ІРА, країни співробітничали у сфері національної і регіональної безпеки. Попередній уряд Афганістану розглядався як союзник у протистоянні з Пакистаном, а також як важливий партнер для розвитку співробітництва з країнами Центральної Азії. Крім того, підтримка стабільності ІРА мала запобігати розширенню контингенту пуштунських бойовиків у спірному штаті Кашмір і поповненню терористичних угруповань у самій Індії. На Афганістан активно поширювалася індійська м'яка сила, і значну частину ринку аудіо-і відеопродукції займали саме фільми і музика індійського виробництва.

Уряд Талібану розглядається в Делі як маріонетковий і повністю залежний від Пакистану. Досвід попереднього правління талібів в 1996–2001 рр. свідчив про надзвичайну загрозу національним і релігійним меншинам, зокрема індіїстській і сикхській громадам, а також тим історичним пам'яткам, які таліби не зруйнували у свій перший прихід до влади. Ці чинники обумовили, напевно, найбільш негативне з усіх країн регіону ставлення до нової влади в Кабулі. 17 серпня 2021 р. Індія відкликала своїх дипломатів та запустила процес репатріації індіїців з міркувань безпеки. Дилеми визнавати талібан чи ні для Індії поки немає, натомість є потреба налагодити діалог з новою владою, адже країна не хоче відмовлятися від своєї помітної ролі в Афганістані й продовжує надавати йому гуманітарну допомогу.

Проблема наркотрафіку, яка завжди існувала в Афганістані, з початком правління талібану відкривається в новому світі. Економіка країни після виходу американських військ скоротилася більше ніж на 30 %, банківська система сколапсувала, у країні почався голод. Економічна і гуманітарна криза може зробити вирощування наркотиків єдиним способом виживання для афганців, адже звичайне сільське господарство не дасть такої можливості, бо потребує більшої кількості води для вирощування і відкритих кор-

донів для збуту. Афганістан завжди був основним постачальником наркотиків-опіатів у світі. До збільшення посівних площ маку додається війна між претендентами за контроль над вирощуванням та виробництвом наркотиків між місцевими великими землевласниками, корумпованими чиновниками, ватажками озброєних груп. Зараз позиція Талібану в цьому питанні така ж, як була у 2000 р., коли він був у владі і заборонив вирощування маку. Втім, експерти вважають, що тоді він просто шукав міжнародної легітимації, а в сучасних кризових умовах Талібану нічого не залишатиметься, як користуватися цією статтею доходів чи навіть нарощувати її. Торгівля наркотиками в 2018 р. складала до 60 % річного доходу Талібану. Попри його публічну декларацію про боротьбу з наркотиками сам він найімовірніше продовжує збирати податки з цієї галузі, а афганські фермери – вирощувати мак. Занадто сильно афганська економіка залежна від виробництва наркопродуктів та торгівлі ними.

Індія через своє географічне положення та велику територію завжди мала декілька функцій у наркотрафіку південним маршрутом. Вона є як покупцем, так і транзитною країною, через яку наркотики йдуть в Африку, Європу, Північну Америку, Східну та Південно-Східну Азію. Афганістан поруч з М'янмою є двома головними країнами-постачальниками опіатів в Індію. 45 % індійського героїну походить з Афганістану, 54 % країна виробляє сама. Якість, ціна та доступність – це ті чинники, які змушують ринок віддавати перевагу місцевому героїну, ніж афганському. Виготовлені в Індії наркотики дешевші через відсутність витрат на перетин кордону, який завжди пов'язаний з ризиками. Значна кількість афганського героїну, який надходить в Індію, призначений для інших країн.

Вразливість Індії до наркотрафіку за південним маршрутом починається з кордону з Пакистаном. Більшість героїну в Індії, відповідно до даних Управління ООН з наркотиків та злочинності за 2013 р., було вилучено в західній частині, у штатах Пенджаб та Гар'яна, які межують з Пакистаном. 15 серпня 2021 р. у порту Мундра (штат Гуджарат) було вилучено 3000 кг героїну. Можливо, така велика партія пов'язана з тим, що крупні афганські наркосиндикати намагалися таким способом перешкодити талібан заволодіти нею.

Загалом із передбачуваним збільшенням наркотрафіку з Афганістану Індія опиниться перед такими ж ризиками, як і інший світ – зменшенням ціни на наркотики, збільшенням обсягів нарко-

торгівлі. У зв'язку з цим для Індії є і специфічні ризики, пов'язані зі збільшенням фінансування тероризму. Саме такі ризики, які, крім Індії, безпосередньо торкаються Росії та Китаю, змусили міністрів закордонних справ трьох країн 25 листопада 2021 р. провести онлайн-зустріч, присвячену Афганістану, зокрема проблемі збільшення наркотрафіку з країни.

Проблема тероризму. Хоча Талібан визнаний терористичною організацією, але після захоплення ним влади повномасштабну терористичну війну було припинено, а тому головною проблемою зараз є не стільки загроза тероризму від самого Талібану, скільки його системна співпраця з низкою терористичних груп. Позиції Талібану зміцніли, адже наразі всі території Афганістану підконтрольні йому. Це збільшує вірогідність участі в конфліктах на інших територіях із залученням інших терористичних організацій. Зараз уряд Талібану зайнятий внутрішніми проблемами, пов'язаними з надзвичайною кризою в країні, а тому не демонструє конфронтації з рештою світу. Але тероризм може стати проблемою в майбутньому, особливо зважаючи на зміну демографічної ситуації: за роки війни населення Афганістану збільшилося в 2 рази. Зараз Афганістан посідає 5 місце за народжуваністю у світі. Сумарний коефіцієнт народжуваності – 6,5 народжень на жінку. Парадоксально, що народжуваність почала збільшуватися саме в роки війни, і зараз в Афганістані велика кількість молодого населення, яке не знає іншої соціалізації та діяльності, крім війни. А оскільки в сучасному Афганістані мало інших можливостей для соціалізації, то ця частина суспільства потенційно може брати участь у можливих воєнних конфліктах за участі Талібану.

Особливо тісні зв'язки Талібан має з аль-Каїдою, з якою був пов'язаний клятвою вірності – *баятом*, хоча і не завжди визнавав це публічно. Після мирного договору з Америкою в 2020 році, він заборонив аль-Каїду та іншим екстремістським групам діяти на контрольованих ним територіях. Після захоплення Кабула 15 серпня 2021 року Талібан підтвердив цю домовленість. Втім, публічного відречення від зв'язків з аль-Каїдою також не зробив. Крім аль-Каїди, в Афганістані є безліч терористичних груп, зокрема тих, що мають Індію за свою основну ціль. Загрозу в Кашмірі може становити та сама аль-Каїда, а також низка інших терористичних організацій, таких як Ісламська держава Хорасан (філія Ісламської держави в Афганістані) (*Islamic State Khorasan*), Джаїш-е-Мухаммад (ДжеМ), Лашкар-і-Тайба. Остання організувала низку терористичних атак проти Індії, таких як бомбардування

історичних локацій в Мумбаї в 2008 році та атаку на індійські війська в Пулвамі в Джамму і Кашмірі в 2019 році. В Афганістані також діє терористичне угруповання Хаккані (мережа Хаккані), яке спрямоване на терористичну діяльність проти Америки та сил НАТО і яка в 2008 році вчинила теракт в Індійському посольстві в Кабулі. Та основну загрозу для Індії становить не Талібан і навіть не перераховані терористичні організації, а пакистансько-китайсько-афганський союз.

Афганістан має потенціал стати активним гравцем в трикутнику Пакистан – Індія – Китай, зважаючи на спірні території в Індії з Пакистаном та постійні сутички на індійсько-китайському кордоні в Гімалаях. Загалом Талібан висловив намір підтримати мусульман в індійському Джамму і Кашмірі, на який претендує Пакистан. Відомо, що представник Джамму зустрічався з лідерами Талібану, щоб заручитися їхньою підтримкою в Джамму і Кашмірі, та до чого домоглися сторони, офіційні джерела не повідомляють. Згідно з розумінням *джихаду* в ісламі, нові правителі сприймають територію Кашміру як таку, де дискримінують мусульман. Та зараз від Талібану не варто очікувати тут активних дій, зважаючи на внутрішню кризу. Це ймовірно лише в перспективі. 16–17 вересня 2021 року на саміті Шанхайської організації співробітництва прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді закликав Талібан не дозволяти терористичним групам використовувати Афганістан як ґрунт для нападу на інші країни.

Тож Індія зараз надзвичайно зацікавлена в контртерористичній кооперації. Для США терористична загроза та Афганістан – це проблеми, що відійшли на задній план, тому Індія налагоджує та інтенсифікує діалог про антитерористичну діяльність із сусідніми країнами – Іраном, Росією, центральньо-азійськими державами. 10 листопада 2021 р. в Нью-Делі пройшов Третій регіональний діалог щодо ситуації в Афганістані за участі радників з національної безпеки вищезазначених країн. Пакистан, як і Китай, відмовився брати в ньому участь, а це перші країни, які почали співпрацювати з урядом Талібану.

З країнами Центральної Азії, Іраном та Росією Індія готова кооперуватися не лише на ґрунті контртерористичної діяльності, а й у зв'язку з розширенням китайської присутності в Центральній Азії. Пекін неофіційно встановив свою воєнну базу в Таджикистані, який є ключовим безпечним партнером для Індії в регіоні, обґрунтовуючи це антитерористичною діяльністю, спрямованою на боротьбу з уйгурською

екстремістською мілітаристською організацією «Ісламський рух Східного Туркестану» (*“The East Turkestan Islamic Movement”*), яка турбує Китай в Сінцзян-Уйгурському автономному районі. Серед експертної спільноти лунають припущення, що в новій ситуації в Афганістані Індія має всі шанси стати майданчиком переговорів між Талібаном та рештою країн світу, зокрема західного. Це пов'язано з тим, що Індія завжди позиціонувала себе, як нейтральна країна, а також з тим, що це єдиний потужний гравець регіону, через якого Європа та США можуть погодитися вести переговори з талібами, адже країни Центральної Азії не досить потужні для цієї ролі, а Китай, Пакистан та Росія не можуть бути посередниками з ідеологічних міркувань.

Китайсько-Пакистанський економічний коридор. Навесні 2021 року Китай виявив намір розширити китайсько-пакистанський коридор (CPEC – *China-Pakistan Economic Corridor*) і включити до нього Афганістан. Індія завжди була проти коридору, вважаючи на те, що за планом він проходитиме спірним Кашміром. Розширення коридору Індія також сприймає як збільшення впливу Китаю в регіоні, де вона донедавна відігравала важливу роль. Крім того, залучення Афганістану в проєкт матиме для Індії низку економічних наслідків. Індія насторожена тим, що тристороння угода з Іраном та Афганістаном про доступ останнього до іранського порту Чабахар (в обхід Пакистану) втратить чинність через його приєднання до CPEC. За допомогою торгівлі через цей порт Індія сподівалася підсилити свою присутність в Афганістані. У нових умовах, коли в рамках китайсько-пакистанського коридору будується порт Гвадар, а для Афганістану порт Чабахар не буде пріоритетним, величезні інвестиції Індії в іранський порт можуть не виправдати себе.

Приєднання Афганістану до китайсько-пакистанського коридору може мати й позитивні наслідки. Включаючи країну в проєкт, Китай буде зацікавлений у безпеці на афгано-пакистанському кордоні. Від цього виграє не лише Індія, а й усі країни регіону. Покращення інфраструктури та безпекової ситуації в Афганістані дозволить Індії вести економічну активність більш гладко.

Загалом про наслідки будівництва CPEC та участі Афганістану в ньому говорити зарано, адже китайські інвестиції в пакистанський коридор зменшуються. Інвестори зіткнулися з низкою проблем – від безпеки персоналу до отримання погоджень та дозволів у різноманіт-

них урядових агенціях, які суттєво впливають на темпи реалізації і корегують не тільки часові рамки введення в експлуатацію інфраструктурних проєктів, але й на їх масштаб. Наприклад: після досягнення піку в 1,3 мільярда доларів у 2017–2018 роках надходження прямих іноземних інвестицій (ПІІ) з Китаю до Пакистану знизилися до 758 мільйонів доларів у 2020–21 роках. З 2013 по 2018 рік середньорічні ПІІ з Китаю становили майже 823 мільйони доларів, і скоротилися майже на 30 відсотків до середньорічних 578 мільйонів доларів. Китай – основний іноземний інвестор Пакистану. У той час як Індія залучила рекордні 82 млрд за 2020–2021 рр.

3. Пакистан

З перших днів «після» падіння Кабула під натиском талібів стало зрозуміло, що уряд Пакистану налаштований доволі компромісно і готовий захищати свої інтереси в Афганістані без зволікань. Але звісно ж обережно: по-перше, визнати прямо і відверто ісламістський уряд Талібану в Кабулі, що систематично порушує права людини і підтримує тероризм, було б нечуваним і не знайшло б підтримки у Світовому співтоваристві, насамперед у США та країнах демократичного Заходу; а по-друге, «некерованість», непередбачуваність талібів і терористична загроза, що йде від них, безсумнівно несуть загрозу миру та стабільності і в самому Пакистані. Країни дуже пов'язані: кордон між державами довжиною 2670 км (так звана «лінія Дюранда», встановлена ще 1893 р. британською колоніальною владою) – флюїдний, розмитий. А по різні боки цього «ілюзорного» кордону проживають мільйони етнічних афганців (пуштунів), що відіграють у регіоні ключову роль. У тому числі і в діяльності Талібану в Афганістані, який часто знаходив у пакистанській державі підтримку, включаючи підтримку пакистанських військових (виключенням були, правда, події 2001 р., коли розгромити попередній уряд талібів в Афганістані США і сили НАТО допоміг саме Пакистан). Такий кордон між Афганістаном і Пакистаном несе низку проблем. Це майже безперешкодний або важкоконтрольований рух людей, у т. ч. військ, терористів і збройних угруповань, наркотиків, контрабанди тощо. Однак подібний тісний зв'язок між країнами несе і потенціал. Наприклад, можливість активніше впливати на режим у Кабулі. А зацікавленість економічна в Афганістані як керівництва Пакистану, так і його могутнього союзника «за будь-якої погоди», КНР, є вагомим

причиною використати нову ситуацію на свою користь і у своїх інтересах. Насамперед тут йде мова про відновлення стабільності в Афганістані. У цьому Пакистан зацікавлений і готовий зіграти в цьому процесі активну роль, незважаючи на недемократичність нової влади проголошеного талібами Ісламського Емірату Афганістан. І не тільки на рівні декларацій і заяв дипломатичних представників Ісламської Республіки Пакистан, але й у діях.

Від перших днів існування режиму талібів в Афганістані Пакистан проявляв пом'якшене ставлення до нових володарів сусідньої країни. Від перших днів, все ж не поспішаючи визнати уряд талібів, були налагоджені контакти: із представником талібів мав зустріч міністр закордонних справ ІРП Ш. М. Курейші. Пакистан навіть позиціонував себе як потенційний «миротворець» у питанні врегулювання афганської кризи і налагодження відносин світового співтовариства і Афганістану. Це викликало стриману реакцію інших країн. Особливо таку ініціативу розкритикувала Індія, давній опонент ІРП. Коли 4 вересня 2021 р., невдовзі після захоплення Талібаном влади в Афганістані, відбувся візит до Кабула лідера пакистанської розвідки, Фаїза Хаміда, це викликало враження наміру Пакистану до зближення з сусідом. Звісно, керівництво ІРП не визнавало уряд талібів, але було зацікавлене в економічній співпраці. А оскільки Афганістан залишався відрізаним від світу, а економічні санкції Заходу призводили до погіршення становища всередині країни, Пакистан неодноразово звертав увагу західних союзників на цю проблему. Заклики не накладати надалі санкції і обмеження на Афганістан почастишали у вересні 2021 р. 24 вересня прем'єр ІРП Імран Хан звернувся до ООН із закликом припинити таку практику, піти на перемовини з урядом Афганістану, адже ця країна потребувала гуманітарної допомоги через соціально-економічну кризу, особливо кризу продовольчу. Міністр закордонних справ Ш. М. Курейші заявляв про необхідність «рухати афганську економіку до стабільності і самодостатності». Зняття санкцій або пом'якшення їх – на думку пакистанських політиків – ключове питання, що потребує негайного вирішення.

11 листопада 2021 р. відбулася зустріч в Ісламабаді, столиці ІРП, присвячена Афганістану і афганській кризі, за участі Пакистану, КНР, РФ та США. Обговорювалися проблеми насильства, тероризму, проблеми біженців та порушення прав людини, особливо прав жінок в Афганістані за правління Талібану. Представники країн під-

німали питання економіки і гуманітарної кризи в Афганістані – на чому особливо акцентували увагу пакистанські представники. В Ісламабаді перебував також міністр закордонних справ Афганістану, що не був присутній на офіційній зустрічі, однак після неї зустрівся з дипломатами. Як і до того, позиція Афганістану на зустрічі була незмінною: учасників зустрічі схиляли «розморозити» інвестиції і фінансові проекти в Афганістані. Афганістан «на межі економічного колапсу», заявляв голова МЗС Афганістану Ш. М. Курейші, а тому Афганістан потребує допомоги.

Питання тероризму і прав людини також обговорювалися представниками КНР, Пакистану, РФ та США.

Так прокоментували це в МЗС Пакистану: «Закликаємо Талібан розірвати зв'язки з усіма міжнародними терористичними угрупованнями, рішучим чином ліквідувати їх та позбавити місця для будь-якої терористичної організації, яка діє всередині країни». Нестабільність в Афганістані несе багато загроз і самій ІРП, як про це зазначалося вище. Зокрема, Пакистанський Талібан (Техрік і Талібан Пакистан) – терористичне угруповання ісламистів, з яким, на відміну від Талібів в Афганістані, стосунки в Пакистану ворожі. Пакистанський Талібан має в Афганістані свої «опорні пункти», з яких здійснював військові і терористичні акції і на території Пакистану. Тому зрозумілим є бажання керівництва ІРП домогтися згоди з афганськими талібами, щоб нейтралізувати подібну загрозу. Тим більше тривожним для пакистанців є той факт, що таліби, захопивши Кабул, відкрили в'язниці та звільнили, серед інших, Факіра Мухаммеда, лідера Техрік-і-Талібан Пакистан. Після звільнення Ф. Мухаммед заявив, що введення шариату в Афганістані доводить, що його можна прийняти і в Пакистані. Він натякнув, що він і його терористична організація будуть боротися за те, щоб шариат ввели і в Пакистані.

Зустріч в Ісламабаді, безумовно, стала важливим простором для взаємодії з афганською владою. У ньому було висловлено підтримку інклюзивного уряду, обговорювалися шляхи запобігання гуманітарній кризі в Афганістані, а також захист прав людини, зокрема прав жінок. У цьому учасники були одностайні. Так, критику викликало насильство в країні, дискримінація жінок, а також небажання талібів включити до уряду національні меншини і інші групи тощо.

Загалом позицію Пакистану по Афганістану підтримує Китай. Невдовзі після зустрічі в столиці Пакистану речник МЗС Китаю Ван Веньбін

заявив, що «Китай підтримує всі міжнародні зусилля, які є корисними для сприяння миру та стабільності в Афганістані, і зміцнює консенсус з усіх сторін». Та дії Пакистану знаходять схвальну реакцію в Афганістані. Речник Талібану Забіхулла Муджахід заявив зі свого боку, що вітає усі регіональні зустрічі: «Ми не хвилюємося, зустрічі будуть на користь Афганістану, оскільки весь регіон вірить, що безпека Афганістану на благо всіх». Афганські лідери були явно задоволені досягнутим. Коли в листопаді Ісламабад відвідав і голова МЗС Афганістану А. Х. Муттакі, він знову ж таки звернув увагу на питання економіки, зняття блокади, транзитної торгівлі, міграції біженців через гуманітарну кризу (недостачу продуктів) в Афганістані.

Цікаво, що майже одночасно, 10 листопада, мала місце і спеціальна зустріч (регіональна зустріч з питань безпеки і діалогу по Афганістану) у Делі, присвячена проблемі Афганістану. Учасниками зустрічі в Делі були представники РФ, Ірану і центрально-азійських держав, таких як Таджикистан, Узбекистан, Туркменістан, Казахстан, Киргизстан. Пакистан і КНР були також запрошені, але їх представники не явилися. Вочевидь, ця ініціатива була покликана зосередитися на індійському баченні проблеми і захистити інтереси Індії в Афганістані. Індія побоюється, що вплив «старого ворога» зростає в Афганістані, як і КНР. До того ж у Делі викликає острах і проблема спірного Кашміру: частина Кашміру лежить в Афганістані, а нестабільність у цій країні, ісламизм можуть дестабілізувати і ті території Кашміру, що знаходяться під індійським контролем. Тому зустріч у Делі 10 листопада була свого роду дипломатичним контрударом спробам ІРП і КНР встановити вплив на Афганістан. Для Афганістану ж важливим є сподіватися, якщо не на лояльність Талібану в Кабулі, то на налагодження партнерських взаємин, що допомогли б поживити транзитну торгівлю і економіку. На те, щоб небезпечний режим в Афганістані став більш «керованим» або, принаймні, передбачуваним і дружнім, і спрямована політика Ісламабада. Виключення впливу Індії на Афганістан – також перемога для ІРП. Однак економічні причини і створення умов для нормалізації економічних зв'язків з Афганістаном – центральні для Пакистану.

Пакистан покладає великі надії на співпрацю з Кабулом у сфері економіки. Під час перебування на посаді колишнього президента Ашрафа Гані, зазначають аналітики, потік імпорتنих товарів через пакистанські порти до Афганістану (особливе значення має Карачі), що не має виходу до моря, скоротився на 80 відсотків, оскільки

Афганістан почав віддавати перевагу іранським портам, які фінансуються Індією (невипадково, звісно). Двостороння торгівля між країнами скоротилася значно. Ісламабад хотів би, щоб використання пакистанських портів для афганського імпорту було відновлено. Це б остаточно усунуло вплив Індії на захід від кордону ІРП.

Активну участь Пакистан бере в Китайсько-Пакистанському Економічному Коридорі (з 2013 р.). КПЕК (*англ. СРЕС*) є своєю чергою частиною масштабної євразійської ініціативи КНР «Один пояс, один шлях». КПЕК поєднує низку проєктів, що покликані поживити економіку в регіоні, передбачають залучення інвестицій КНР в інфраструктуру в Пакистані. КПЕК позиціонується КНР як широка ініціатива, проєкт, що також здатний вирішити низку соціальних і економічних проблем в Пакистані (бідність, безробіття, освіта тощо) і несе розвиток у багатьох сферах. У вересні Пакистан запропонував включити Афганістан до КПЕК: економічний коридор проходить впритул до Афганістану. А разом з ним КПЕК досяг би Центральної Азії, яку тепер пов'язав би і з Південною Азією також. Індія неодноразово критикувала подібний план, як і саму ініціативу КПЕК. Наприклад, це стосувалося прозорості в діяльності, дотримання обіцянок даних Пакистану КНР і т. д.

Інше важливе для Пакистану питання: газовий потік через Центральну Азію до Пакистану. Афганістан тут грає важливу роль. Із залученням останнього Пакистан міг би отримувати природні ресурси, газ з Туркменістану. Пакистан очікує на завершення будівництва трубопроводу Туркменістан – Афганістан – Пакистан – Індія (*англ. ТАРІ*). Будівництво газопроводу зупинилося в останні роки, оскільки афганський уряд не зміг гарантувати безпеку для такого проєкту на території Афганістану.

Схоже, що економічна вигода та зростання, поживлення транзитної торгівлі, стабільність і передбачуваність у питаннях безпеки – головне, що цікавить Пакистан, незважаючи на характер режиму в Кабулі. Це ж можна сказати і про його союзника КНР. Для цього ІРП радо використовує свій вплив на талібів і ситуацію, що склалася після серпня 2021 р.

Однак сподівання на лояльність, а тим паче керованість талібів у Кабулі, можуть виявитися марними. Та варто відзначити, що на даному етапі спроби ІРП «розморозити» інвестиції, поживити економічну співпрацю з Афганістаном зустрічають rado в цій країні, що опинилася на межі економічного краху і гуманітарної

катастрофи через відсутність продовольства і інших товарів. Важливим лишається, безумовно, зміцнювати і гарантувати безпеку, вирішити питання тероризму в Афганістані, що значно дестабілізує і сам Пакистан зсередини. Тому Пакистан не покидає спроб вплинути як на Кабул, так і на позицію інших держав щодо свого сусіда. Залучення Кабула до КПЕК і співпраця з КНР – частина економічної стратегії Пакистану, що визначає його політику щодо сусіда.

4. Китай

Китай та Афганістан розвивають свої відносини на двосторонньому та регіональному рівнях, що базується на торговельно-економічній співпраці та питаннях безпеки. Завдяки досить позитивним двостороннім відносинам Китай може сподіватися на захист їхніх інвестицій в Афганістані. Проте невизначена та дестабілізована ситуація в Афганістані змушує Китай зайняти більш активну позицію для вирішення проблем у регіоні. Крім того, природні ресурси та геополітичне становище Афганістану є вкрай важливими для реалізації китайської геоekonomічної ініціативи «Один пояс, один шлях». Для Афганістану як країни, що розвивається, необхідні інвестиції для його відновлення, і тому «Один пояс, один шлях» може стати одним із джерел отримання необхідних коштів. За допомогою таких проєктів як Китайсько-Афганський спеціальний залізничний транспортний коридор (*Sino-Afghan Special Rail Way Transportation*), який має створити залізничний транспортний коридор між п'ятьма країнами, а також Кабельний проєкт Шовкового шляху (*Silk Road cable project*) Афганістан стає брамою до Центральної Азії, що дуже важливо для китайських інфраструктурних проєктів. Тому китайське керівництво зацікавлене в стабільному та безпечному Афганістані, який відіграватиме важливу роль у торговельно-економічних відносинах, інфраструктурних проєктах та енергетичних коридорах Китаю. Найбільшим китайським проєктом в Афганістані є мідна копальня Айнак, у яку Китай інвестував близько 3,5 мільярда доларів США. Як відомо, китайські державні корпорації працюють навіть у країнах з високими ризиками, що може визначити участь Китаю у відновленні та розвитку економіки Афганістану.

Раніше Афганістан у зовнішній політиці КНР фігурував лише тоді, коли виникала загроза безпеці Китаю. Ще в 1990-ті рр. китайські дипломати отримали від лідера талібів мулли Омара

гарантії, що уйгурські бойовики Ісламського руху Східного Туркестану (ІРСТ) не будуть атакувати з території Афганістану. Контакти китайського уряду з талібами продовжилися і в 2000-ні рр., а в 2014 р. Китай чітко заявив про свою активну позицію щодо можливого початку громадянської війни в цій країні, поглибив свої відносини з усіма політичними силами Афганістану, підписав нову угоду про партнерство з центральним урядом, відправив першого представника Політбюро за це десятиліття. Всі ці зусилля були спрямовані на формування стратегічної обстановки в Афганістані, економічного впливу на Пакистан (спонсорів талібів), що мало перешкоджати відродженню збройного опору мусульманського населення Сінцзян-Уйгурського автономного району (СУАР). При цьому, незважаючи на певні дипломатичні успіхи, відданість Талібану фундаменталістській ісламській ідеології, а також недавнє успішне захоплення влади визначає дуже обережне ставлення офіційного Пекіна до обіцянок уряду Талібів. Таким чином, сформувалося двоєке ставлення Китаю до правління Талібану в Афганістані. Офіційний Пекін розглядає вихід військ США та міжнародної коаліції з Афганістану як ще одну ознаку загального занепаду Заходу та підйому Сходу та визначення глобального системного суперництва. Ці події мають прямий вплив на Китай, оскільки США заявили про зосередження своїх ресурсів в Індо-Тихоокеанському регіоні для протидії Китаю. Крім глобальних проблем Пекін стикається з багаторівневими ризиками в Афганістані. Найбільша небезпека – це радикальний ісламський тероризм і приплив наркотиків до Китаю. Китайська влада підозрює, що в СУАР є потенційні ісламські терористи, і тому вживає радикальні заходи безпеки для посилення контролю над уйгурами (наприклад, так звані табори перевиховання). Терористичні групи, зокрема ІРСТ, що прагне незалежності Сінцзяна, розглядаються як головна загроза національній безпеці Китаю.

Заохочення до миру: офіційна позиція КНР з афганського питання. Військова присутність США в Афганістані з 2001 року була неоднозначною для Китаю. З одного боку ця присутність розглядалася як стратегічна загроза, з іншого – вона дозволила зробити регіон більш безпечним, зокрема в плані стримування антикитайських терористичних груп. Заява про виведення військ з Афганістану в 2020 р. стала для Китаю поштовхом для пошуку нових шляхів забезпечення порядку та протидії ісламському фундаменталізму на своєму кордоні.

До звістки щодо підписання мирної угоди між США та Талібаном Афганістан вкрай рідко був темою для обговорення в офіційних джерелах Китаю, за виключенням налагодження торговельно-економічних зв'язків. До певної міри Китай толерував і ігнорував існування військових баз США у сусідній країні, вважаючи Афганістан «цвинтарем імперій» і не маючи наміру безпосередньо втручатися в цей конфлікт.

Для аналізу офіційних заяв КНР щодо подій в Афганістані ми розглянули ряд прес-релізів, публікацій, промов, заяв китайських лідерів та дипломатів. Метою такого аналізу є розгляд того, як змінювалася офіційна позиція Китаю щодо Афганістану на фоні захоплення влади Талібаном. Першим повідомленням на цю тему є коментар пресекретаря МЗС КНР Чжао Ліцзяня в 2020 р., але основні повідомлення датуються періодом від 30 березня до 29 листопада 2021 р. Переважна більшість заяв належить Вану Ї – міністру зовнішніх справ КНР, члену Держради КНР. Він брав участь як у безпосередніх зустрічах з представниками Афганістану та Талібану, так і в багатьох конференціях, самітах країн, що межують з Афганістаном. За весь зазначений період голова країни Сі Цзіньпін мав два офіційні виступи з цього питання – із Президентом Афганістану Гані до падіння Кабулу та на об'єднаному саміті лідерів країн ШОС та ОҚДБ після встановлення тимчасового уряду Талібаном. Решта заяв належать комісару МЗС КНР з питань зовнішньої безпеки Чен Гоїну, уповноваженим МЗС КНР у справах Афганістану Ле Юйчену і Юе Сяофену, пресекретарям МЗС КНР (на чергових пресконференціях). Загалом рівень залучених до діалогу чиновників дуже високий та вказує на пріоритетність проблеми.

Основні події та офіційні заяви представників КНР щодо ситуації в Афганістані.

2 березня 2020 р. – після підписання в Катарі угоди між Талібаном та США щодо виводу військ з Афганістану пресекретар МЗС КНР Чжао Ліцзяня на черговій пресконференції зі схваленням відреагував на цю подію. Висловив готовність Китаю взяти участь у мирному процесі в якості посередника. Загалом ця подія залишилася мало висвітленою в офіційних заявах Китаю, зокрема через початок пандемії коронавірусу.

30 березня 2021 р. – на дев'ятому конгресі голів МЗС Стамбульського процесу, присвяченому питанню Афганістану, Ван Ї окреслив основні очікування Китаю щодо майбутнього виведення військ США. Ван Ї наголошує на важ-

ливості принципу «афганський народ керує, афганський народ володіє» (阿人主导、阿人所有) у мирному процесі. Надалі цей принцип щоразу озвучувався на міжнародних зустрічах, присвячених афганському питанню, його можна назвати ключовим гаслом китайської дипломатії у вирішенні афганської проблеми.

9–15 травня 2021 р. – перші заяви щодо Афганістану з боку представників МЗС КНР. Осуд терористичної атаки в Кабулі 8 травня, організатора атаки – не названо. Застереження щодо подальших можливих проявів насилля через «раптовий» вивід американських військ з країни.

17 травня 2021 р. – Ван Ї проводить телефонну розмову з радником Президента Афганістану з національної безпеки Хамдуллою Мохібом. Також Ван Ї пропонує допомогу китайської сторони для забезпечення внутрішнього афганського діалогу та навіть проведення такого діалогу в Китаї.

16 червня 2021 р. – Посол Афганістану в КНР Джавід Ахмад Каїм зустрічається з комісаром МЗС КНР із зовнішньої безпеки Чен Гоїном.

28 червня 2021 р. – делегація Талібану на чолі з Абдулом Гані Барадаром зустрічається в Тяньцзіні з міністром зовнішніх справ КНР, членом Держради КНР Ван Ї. У ході цієї знакової зустрічі Ван Ї запевняє Барадара у невтручанні Китаю у внутрішні справи Афганістану, наголошує на важливості дотримання стабільності, мирному розвитку, підкреслює поразку США та НАТО, яка може стати новим шансом для афганського народу на мирне життя. При цьому він називає Талібан «військовою та політичною силою».

16 липня 2021 р. – Сі Цзіньпін проводить телефонну розмову з Президентом Афганістану Ашрафом Гані. Під час розмови Сі Цзіньпін запевнив, що китайська сторона підтримує цілісність, незалежність та державний суверенітет Афганістану, а також підкреслив, що політичний діалог є ключовим способом досягнення тривалого миру для афганського народу. Ашраф Гані своєю чергою висловив сподівання, що Китай і надалі буде виконувати важливу роль у вирішенні афганського питання.

15 серпня 2021 р. – на фоні захоплення Кабулу та гуманітарної кризи в Афганістані спікери МЗС КНР посилюють критику дій США під час виведення своїх військ. Йдеться про «невдале насадження демократії» та порушення базових прав людини. Після падіння Кабулу основний фокус офіційних промов та звернень китайських дипломатів переміщується з безпеки в регіоні на спішний вивід американських військ та шкоду, який він завдав.

16 серпня 2021 р. – відбувається телефонна розмова Ван Ї та держсекретаря США Ентоні Блінкена, у ході якої, Ван Ї засуджує безвідповідальну поведінку США в Афганістані, зауважує на недоречності і неефективності насаджування західної ідеології, західного способу життя й світогляду в країнах з відмінною історією та культурою. Також Ван Ї звинуватив США у подвійних стандартах через виключення Ісламського руху Східного Туркестану зі списку терористичних організацій.

8 вересня 2021 р. – відбувається перша відеоконференція голів МЗС країн, що межують з Афганістаном. Крім минулих закликів надання гуманітарної допомоги, боротьби з тероризмом, Ван Ї проголошує ще чотири важливі для Китаю положення відносно Афганістану: продовження допомоги у боротьбі з епідемією корона вірусу; продовження роботи прикордонних пунктів пропуску для перевезень та торгівлі; посилення контролю міграції біженців; розгортання співробітництва у боротьбі з виготовленням та продажем наркотичних речовин.

17 вересня 2021 р. – відбувається об'єднаний саміт лідерів країн Шанхайської організації співробітництва (ШОС) та Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ). Були присутні керівники урядів Китаю, Таджикистану, Казахстану, Киргизстану, Пакистану, Узбекистану, Вірменії, Білорусі, Ірану, Росії та Індії. На саміті Сі Цзіньпін закликав колег до більш відкритого і толерантного ставлення до нової політичної структури в Афганістані, а також наголосив на важливості підтримки афганського народу.

22 вересня 2021 р. – спільний візит спеціальних представників КНР, Росії та Пакистану до Афганістану. Китай був представлений міністром закордонних справ Ван Ї, у той час як інші країни надіслали спеціальних радників з питань Афганістану. У спільній заяві представники китайської сторони відзначили, що не мають наміру втручатися у внутрішні справи Афганістану, нова влада якого зобов'язується дотримуватися мирного співіснування із сусідніми країнами та повністю розірвати стосунки з усіма терористичними організаціями.

23 вересня 2021 р. – Ван Ї бере участь у відеоконференції голів МЗС країн великої двадцятки з афганського питання. У своїй промові він, зокрема, наголосує на важливості толерантності та поваги до суверенітету, незалежності та територіальної цілісності Афганістану. Також він закликає лідерів інших країн скасувати санкції щодо Афганістану.

25 жовтня 2021 р. – Ван Ї зустрічається в Катарі з представниками тимчасового уряду Талібану. Повторюються всі основні тези щодо

очікувань Китаю, запевнення в підтримці афганського народу, позові до державного суверенітету, а також вперше з'являється заклики до Талібану не порушувати права жінок.

Серед основних тез промов, офіційних заяв та доповідей прессекретарів можна виокремити такі пункти:

1. *Регіональне співробітництво з метою протистояння тероризму.* Для Китаю важливим є не тільки гарантії самого Афганістану і Талібану про дотримання безпеки на кордоні з Китаєм, але й домовленість з іншими країнами регіону щодо кооперації у випадку ескалації протистояння на афганській території. При цьому налагодження мирного життя і відновлення Афганістану має проводитися під приводом афганського народу, а не під примусом чи з втручанням іноземних сил.
2. *Вивід військ як поразка США і спроб насадження демократії загальною.* Незважаючи на те, що присутність військових сил США в Афганістані була до певної міри вигідна Китаю, «поспішне» і невдале виведення війська з Афганістану та трагічні події падіння Кабулу стали зручним приводом для різкої критики недбалості та ненадійності США. Двадцять років американської присутності в Афганістані, спроби демократизації країни обернулися невдачею, що підкреслює безперспективність та небезпечність подібних дій в інших регіонах. Формується достатньо чітке повідомлення для інших країн – шлях, який пропонує США, не має майбутнього і загрожує втратою суверенітету та кровопролиттям.
3. *Китай вестиме діалог з Талібаном і надаватиме гуманітарну допомогу афганському народу.* З кінця весни 2021 р. Китай неодноразово наголошує на важливості проведення внутрішнього діалогу та пропонує бути посередником у цьому процесі, визнаючи Талібан афганською політичною силою, а захоплення ним влади в країні – внутрішнім конфліктом.
4. *Головна загроза – пакистанський Талібан, який відрізняється від афганського.* Розмежування пакистанського та афганського Талібанів в офіційній риторичі спрямовано не в останню чергу на внутрішню аудиторію – теракти, від яких постраждали китайські громадяни в Пакистані, були тривожною звісткою на фоні подій в Афганістані. Відкрита підтримка афганського Талібану та регулярні зустрічі Ван Ї з представниками нового тимчасового уряду

Афганістану викликали деяке занепокоєння та незрозуміння серед пересічних китайців.

5. *Заклик до світової спільноти щодо підтримки і допомоги афганському народу.* На фоні рекордно низького рівня підтримки дій Китаю серед інших країн світу (насамперед – на Заході), надання гуманітарної допомоги Афганістану стало для Китаю нагодою для поліпшення свого іміджу на міжнародній арені. Заклики щодо допомоги афганському народу підкріплювалися різкою критикою США за замороження рахунків Афганістану.

Характерно, що заяви представників Китаю на міжнародних заходах відрізняються від чергових пресконференцій МЗС КНР, на яких часто звучить нищівна критика дій США в Афганістані. Риторика міжнародних заходів, зустрічей голів МЗС регіону спрямована на вирішення безпечного питання, координації дій у наданні гуманітарної допомоги афганському народу та боротьби з тероризмом. Це можна пояснити, зокрема, тим, що виступи прессекретарів МЗС КНР орієнтовані скоріше на внутрішню китайську аудиторію, вони часто тиражуються китайськими медіа.

З офіційних заяв, виступів та промов найвищих представників китайського уряду щодо подій в Афганістані можна загалом окреслити офіційну позицію Китаю, як вичікувальну та насторожену. На початку, незважаючи на комунікації з представниками Талібану на високому рівні, КНР офіційно не визнає Талібан як уряд Афганістану, проте відкрито заявляє про сподівання дотримання стабільності та миру в регіоні. Регулярно проводяться багатосторонні зустрічі голів МЗС регіону, на яких Китай наголошує на своїй зацікавленості в мирному відновленні та розвитку Афганістану, боротьбі з тероризмом, наркотрафіком, торгівлею людьми та контрабандою. Оптимістичні коментарі щодо підписання угоди в Катарі Дональдом Трампом у лютому 2020 р. змінилися на різку критику США після захоплення Кабулу Талібаном. Станом на кінець осені 2021 р. більшість заяв КНР щодо Афганістану стосуються безпекової ситуації. У цьому контексті офіційний Китай намагається залучити до багатостороннього діалогу інші країни регіону, країни-партнери по ШОС та БРІКС, при цьому закликаючи до мирного процесу, який має керуватися афганським народом. Також почали частіше лунати звинувачення США в гуманітарній кризі, що відбулася після виведення військ,

через заморожені рахунки уряду Афганістану. На протипагу діям США Китай підкреслює свою роботу з постачання гуманітарної допомоги афганському народу та закликає світову спільноту долучитися до неї.

Дотримання стабільності та миру в регіоні стає для Китаю першочерговим пріоритетом, особливо на фоні терористичних атак пакистанського Талібану. 22 квітня 2021 р. відбувся вибух у готелі в пакистанському місті Кветта, імовірно спрямований на посла КНР, котрий того дня перебував у Кветті з візитом. 14 липня 2021 р. у Кохістані від вибуху автобуса, який перевозив китайських інженерів, загинуло дев'ятеро осіб. Жодна організація не взяла на себе відповідальності за цей теракт. Тоді ж прозвучали заяви щодо антикитайських сил, що діють у Пакистані. 28 червня 2021 р., в день проведення зустрічі делегації Талібану та міністра закордонних справ Ван Ї в Тяньцзіні, у Карачі відбувся обстріл автомобіля, у якому їхали двоє китайських інженерів. На фоні захоплення влади Талібаном в Афганістані зросло занепокоєння щодо безпеки Китаю та майбутнього інфраструктурних проєктів КНР у регіоні в рамках ініціативи «Один пояс один шлях». Пізніше Ван Ї в одній зі своїх промов заявив, що пакистанський Талібан і афганський Талібан – різні організації, і що пакистанський Талібан є терористичною організацією. В офіційних текстах часто використовується скорочення *ата* (阿塔), тобто «афганський Талібан». Скоріш за все, Пекін отримав запевнення від афганського Талібану про недопущення проникнення таких радикальних ісламістських терористичних угруповань, як ІДІЛ та Аль-Каїда, в СУАР.

Від самого початку виведення американських військ з Афганістану було не вигідне для Китаю, для якого присутність зовнішніх сил означала стабільність у регіоні, стримування фундаменталістських терористичних організацій, що є загрозою в китайському СУАР. Китай сподівався, що США повернуться. Хоч підписання угоди з Талібаном і викликало помірно-оптимістичну реакцію в офіційного Китаю, але подальші заяви вказують на суттєву стурбованість щодо загрози національній безпеці. На це вказують постійні заклики до політичного діалогу всередині країни, дотримання миру і стабільності.

Імовірно, знакова зустріч делегації Талібану та Ван Ї у Тяньцзіні від початку планувалася як тристороння – за участі представників тодішнього парламенту Афганістану. Про це свідчить запрошення Ван Ї у травні 2021 р. у розмові з радником Президента Афганістану щодо

внутрішнього діалогу за підтримки Китаю. Очевидно, що після перших терактів у Кабулі та зростання загрози масштабного військового конфлікту в сусідній країні, Китай намагався стати активним учасником мирного процесу в Афганістані шляхом посередництва та надання нейтральної платформи для мирного владнання невідворотного конфлікту. Зустрічі та розмови Чен Гопіна з представниками афганського уряду впродовж літа 2021 р. також вказують на вірогідність того, що Китай намагався заради своєї безпеки перебрати на себе роль миротворця в цій ситуації. Тристороннього формату зустрічі так і не відбулося. Після падіння Кабулу в серпні жодних повідомлень про комунікації з представниками «старої влади» Афганістану немає, Талібан є єдиною афганською політичною силою, з якою КНР веде діалог. Візит очільника МЗС КНР у вересні показав світові прагнення Китаю бути активним учасником налагодження мирного процесу в країні та демонстрував намір надалі захищати інтереси афганського народу.

Виходячи з поточної ситуації, можна передбачити, що Афганістан ще довго буде використовуватися в офіційній риториці КНР як зразок некомпетентності лідерів США та великої історичної поразки наряду з поразкою у В'єтнамській війні. Із приходом Талібану до Афганістану для Китаю підвищується потенційна загроза активізації місцевих ісламських фундаменталістів у СУАР, тому Китай надалі підтримуватиме мирний процес, виступатиме за економічний розвиток країни, надаватиме свою підтримку, проте офіційне визнання Талібану як уряду в найближчі роки лишається під питанням. Китай і надалі дотримуватиметься принципу вирішення внутрішніх проблем всередині країни, а міжнародних проблем – за допомогою міжнародної спільноти. Така позиція є важливою для Китаю, зокрема, з огляду на власні місцеві проблеми з проявами сепаратизму.

Виведення військ США з Афганістану та подальша криза загалом не є вигідною для Китаю, у першу чергу з безпекових міркувань

і частково з економічних як перешкода для інфраструктурних проєктів китайської ініціативи «Один пояс, один шлях». Проте ця ситуація стала можливістю для покращення власного іміджу на міжнародній арені. Китай виступає в ролі миротворця, що бореться за мир, стабільність і розвиток, на противагу США, що намагається силою насаджувати демократію у світі задля власної вигоди, але терпить нищівну поразку. Разом з тим, Китай висловлює сподівання, що країни регіону дотримуватимуться нейтралітету, поважатимуть територіальну цілісність та незалежність Афганістану. Слід зауважити, що офіційні промови представників китайського уряду, а особливо пресекретарів, орієнтовані не тільки на міжнародну аудиторію, а й власне китайську. Їх повідомлення не в останню чергу спрямовані на запевнення народних мас у державній безпеці, зміцнення іміджу керівництва країни. Звідси – різке зростання попиту серед китайських споживачів на товари з Афганістану. Велика популярність афганських горіхів, сушених фруктів у Китаї наразі сприймається як частина китайської гуманітарної підтримки. Імовірно, найближчим часом співпраця Китаю з Афганістаном надалі розширюватиметься, але в рамках відносно нейтральних сфер – торгівля, культура тощо.

Загалом офіційні заяви Китаю щодо Афганістану лежать в руслі двох головних принципів – *невтручання та багатосторонність*. Для Китаю вкрай важливо дотримання принципу невтручання у внутрішні проблеми будь-якої країни, таким чином він сподівається запобігти виникненню прецеденту, який міг би потенційно бути загрозливим для самого Китаю. Багатосторонність у вирішенні міжнародних питань для Китаю означає залучення до діалогу великих міжнародних форумів, таких як ООН, які дозволяють уникнути односторонніх і швидких дій, до яких нерідко вдаються США. У багатосторонньому діалозі Китай може скористуватися своїм впливом на інших учасників і мати певний контроль ситуації, не беручи на себе повну відповідальність за неї.

Висновки, прогнози та рекомендації

За 5 місяців після взяття влади Талібаном в Афганістані, події в цій країні викликають все менше уваги на глобальному рівні. Афганістан поступово зійшов з перших шпальт світових медіа і натомість зайняв своє місце в суто регіональному порядку денному, як джерело загроз або потенційно вигідний партнер для країн-сусідів. У Європі та США, спостерігаючи за розвитком ситуації в Афганістані, крім безпекових питань першочергово відстежують проблеми загрози масового голоду та моніторять дотримання прав меншин і жінок.

Талібан загалом дотримується попередніх зобов'язань не здійснювати експансіоністської політики щодо сусідніх країн і не сприяти угрупованням, які мають на меті напад на глобальний Захід або сусідні держави. Такий підхід відповідає відносно новому тренду джихадистських рухів, які після 20 років війни зі США зосереджуються на облаштуванні соціального порядку на локальному рівні, відкидаючи війну із Заходом як засіб у побудові ісламського порядку. Можна припустити, що політика Талібану щодо своїх нещодавніх союзників з груп на кшталт Ісламська партія Туркестану чи Ісламський рух Узбекистану полягає в поступовій інкорпорації їх членів до своїх лав з наступною втратою групової ідентичності і організаційних спроможностей, або в дружньому витісненні з проблемних ділянок, таких як Ваханський коридор або північні провінції. Однак, у міру того, як Талібан опановує державне управління, політичні рішення Талібану все більше нагадують попередні уряди Афганістану. Відбувається подальша «пуштунізація» Талібану тепер вже як керівної сили держави. Пуштунський фактор почав грати вирішальну роль у стосунках з найближчим союзником Пакистаном. Лідерська група Талібану продовжила політику невизнання кордону з Пакистаном і, на відміну від попереднього уряду, таліби намагаються силою не допустити подальше інженерне облаштування «Лінії Дюранда» або навіть зносять збудовані загорождення. Відбувається трансформації став-

лення до пакистанського відділення Талібану – Тахрік-і талібан Пакистан (ТТП). Під загрозою санкцій з боку уряду Пакистану (зокрема – повного закриття пунктів пропуску на кордоні для товарів і людей) Талібан не надає відкритої підтримки ТТП, а один з лідерів Талібану — Сіраджуддін Хаккані, якого вважають найближчим союзником пакистанських спецслужб, виступав як посередник в угоді між Ісламабадом і ТТП про припинення вогню. Однак є всі підстави вважати, що в Кабулі розглядають ТТП як інструмент забезпечення стратегічної глибоки афганського уряду на території Пакистану і тому продовжуватимуть надавати їм приховану підтримку, зокрема як тилової і ресурсної бази. Діяльність ТТП серйозно дестабілізує райони проживання пуштунської меншини в Пакистані і є справжнім викликом для безпеки країни. На заходи з підтримки безпеки в пуштунських провінціях Ісламабад витрачає суттєві ресурси. Маніпуляції з підтримкою ТТП і акції з демонтажу загороджень на кордоні мають компенсувати слабкість уряду Талібану у відносинах з Ісламабадом. Однак за певних обставин протистояння з Пакистаном може перерости тактичні (інструментальні) завдання, такі як забезпечення безперешкодної торгівлі чи руху афганців через пункти пропуску. За умов консолідації влади і відносно успішного проходження кризи, спричиненою відсутністю донорського фінансування, возз'єднання «історичних пуштунських земель» може стати перед Кабулом як цілком досяжна мета на фоні будь-якої дестабілізації Пакистану. Приєднання десятків мільйонів пакистанських пуштунів може докорінно змінити демографічний баланс в Афганістані, де пуштуни складають тільки відносну, а не абсолютну, більшість населення. Кабул намагається подолати асиметричний характер відносин, нав'язуючи Пакистану свій порядок денний.

Талібан в перші місяці свого панування проводить більш гнучку політику щодо національних меншин, ніж передбачили оглядачі. Організований опір, який би спирався на таджиків,

узбеків чи хазарейців, не відбувся. Однак напруження в північних районах продовжується. Позасудові страти представників меншин, чи репресії проти помітних фігур національної інтелігенції можуть викликати масову мобілізацію. Організований збройний опір таджиків чи узбеків лімітується вкрай обмеженими ресурсами та відсутністю повноцінного лідерства. Якщо ресурси знайдуться, будь-який інцидент може стати катализатором успішного рекрутингу і озброєного виступу в північних провінціях.

На тлі так званої «порузки півночі» в таджицькому сегменті почали набувати популярності ідеї «хорасанізму» (від середньовічного Хорасану), які слугуватимуть ідеологічним підґрунтям для відокремлення цих районів чи принаймні підставою для федералізації Афганістану. Хорасанізм передбачає звернення до багатой історичної і культурної спадщини цього регіону Центральної Азії. Хорасанізм також може виступити ідеологічним підґрунтям для об'єднання з Таджикистаном. Влада Таджикистану єдина в регіоні не робила спроб налагодити стосунки з Талібаном і навіть надавала підтримку залишкам Сил опору. Президент Рахмон на фоні вигаданої чи справжньої загрози для своєї влади від джихадизму Талібану санкціонував загалом успішну кампанію просування транскордонного таджицького (по факту – іранського) націоналізму, який у загальних рисах схожий з хорасанізмом. Ці паніранські ідеологічні течії вступають у суперечність з пануючим в Ірані типом ісламізму, який сконструйовано на виділенні з історичної спадщини тільки певного ісламського компонента. Таким чином, перемога Талібану несподівано запустила декілька ідеологічних трендів з поки що неясним майбутнім. За наявності держави-спонсора і послідовності в просуванні такі нові різновиди регіональних ідеологій можуть відіграти важливу

роль у конструюванні ідентичностей і впливатимуть на перебіг подій у кризових ситуаціях.

Таліби проводять точкові репресії та екзекуції представників силових структур попередньої влади. Залишається незрозумілим, чи це частина політики, чи ексцеси виконавців. Але обмежений і вибірковий характер застосування насильства не призводять до масштабної мобілізації противників режиму.

Стабільний Афганістан створює вікно можливостей для реалізації масштабних інфраструктурних проєктів для Узбекистану і Туркменістану. Плани будівництва залізниці «Мазарі-Шариф – Кабул – Пешавар» відкривають нові можливості для узбецького ринку і створюють можливості для диверсифікації торгівлі. Будівництво газопроводу Туркменістан – Пакистан також справить помітний вплив на туркменський потенціал.

Однак реалізація енергетичних і інфраструктурних проєктів залежить від можливості Талібану забезпечити стабільність своєї влади. Два ключові виклики можуть стати на заваді. Потрібно забезпечити мінімальні умови для життя 38 млн осіб і не допустити масового голоду, зберігши ресурси на утримання сектору безпеки. Сектор безпеки потребує не тільки грошей, зокрема на виплати зарплат. Важливо зберегти мотивацію і дисципліну рядових бійців. Для частини рядових бійців джихадистська мотивація є важливішою за матеріальний стан. Перед істеблшментом Талібану стоїть завдання або переформатувати мотивації бійців, або знайти вигідний об'єкт для застосування таких намірів. Створення вже в складі новоутвореної офіційної армії окремих підрозділів муджахедів-смертників свідчить про варіативність підходу до вирішення цієї задачі. Таліби можуть почати війну не тому, що хочуть, а тому, що не воювати – не можуть.

Дизайн обкладинки та внутрішнього блоку: О. Мамай

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 19.01.2022 р. Формат 70х100/16.
Цифровий друк. Наклад 150. Замовлення № 0921/326.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

